

**SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA
MODERNKORI PROGRAM**

**A csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződés és hatása a
nemzetközi kapcsolatokra 1955-1961**

című doktori értekezés tézisei

Krajcsír Lukács

Témavezető: Prof. Dr. J. Nagy László professor emeritus

Szeged

2018

I. A témaválasztás okai és hipotézisei

Csehszlovákia harmadik világbeli politikája – Latin-Amerikától kezdve, a szubszaharai Afrikán át, egészen Délkelet-Ázsiáig bezárólag – egy valóságos „terra incognitának” számít a magyarországi történelemtudományban annak ellenére, hogy egyes globális jelentőségű politikai eseményeknél Prága kulcsszerepet játszott. Ezek közé sorolható az 1955. szeptember 12-én aláírt csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződés is. Csehszlovákia 921 millió csehszlovák korona – az akkori angol font árfolyamán körülbelül 46 millió – értékben, a kor haditechnológiai színvonalának megfelelő csehszlovák/szovjet fegyverzetrel látta el az egyiptomi hadsereget. Ez volt az első eset, hogy a szocialista tábor nehézfegyvereket szállított egy harmadik világbeli országnak. Csakhogy ez a fegyvervásárlási egyezmény többlet jelentett egy „átlagos” fegyverüzletnél. Ugyanis miután Gamel Abden Nasszer egyiptomi elnök bejelentette a tranzakciót, az akkori nemzetközi közösség gyakorlatilag „felrobbant”: a nyugati országokat a meglepődés és a düh; Izraelt a pánik és a háborús készülődés; az arab közvéleményt a büszkeség, egyetértés és az öröm; a keleti blokk országait pedig az elégedettség jellemezte. A régió hirtelen a hidegháború egyik fontos frontvonalává, a szuperhatalmak közötti összecsapások egyik fő helyszínévé vált, amely az arab-izraeli ellentétén kívül a térség muszlim államai közötti rivalizálásra egyaránt épített. A fegyvervásárlási szerződés rámutatott arra, hogy minden nyugati próbálkozás ellenére nem sikerült „körbezárni és elszigetelni” a Szovjetuniót, valamint Moszkva immáron de facto jelen van Afrikában és a Közel-Keleten. Ugyanúgy ez az esemény követte ki az utat annak az izraeli és nyugati külpolitikának, amely az 1956-ban kitört szuezi válsághoz és az 1957-ben meghirdetett Eisenhower-doktrína bevezetéséhez vezetett.

Miközben a nemzetközi historiográfiában konszenzus van a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlás jelentőségét és a későbbi eseményekre gyakorolt hatásait illetően, addig ennek egyes aspektusai továbbra is komoly vita tárgyát képezik. Habár még minidig nincs egyértelműen tisztázva és számos egymással ellentétes vélemény alakult ki azzal kapcsolatban, hogy Nasszer pontosan mikor és hogyan fordult a keleti blokkhoz fegyverekért, a legnagyobb különbség Prága valódi szerepe kapcsán alakult ki. Két nézet alakult ki: az egyik szerint Csehszlovákia „szófogadó és tökéletes szatellitállamként” viselkedett, ezért felesleges külön megvizsgálni a szerepét, vagy téves azt állítani, hogy ezen a téren bármiféle szabadságot élvezett volna. A másik tábor ellenben úgy véli, hogy Prága tevékenysége korántsem volt jelentéktelen az 1955. szeptember 12-én aláírt fegyverüzletben. Sőt, a kelet-közép-európai

ország a harmadik világ esetében már az ötvenes évek közepétől nagyobb külpolitikai szabadsággal rendelkezett, mint a többi „baráti” állam, ami leginkább abban mutatható ki, hogy gyakran saját kezdeményezésére, a szovjetek beegyezése nélkül kötött fegyvervásárlási szerződéseket az Európán kívüli térséggel, de az is előfordult, hogy a Kreml nyomásgyakorlása ellenére elutasította a „speciális anyagok” átadását. A doktori értekezéssel „csatlakozni szeretnék” ehhez a Csehszlovákia harmadik világbeli politikája és a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási egyezmény körül kialakult izgalmas polémiához, amely már több mint hatvan éve zajlik az angolszász, az arab, az izraeli és az utóbbi időben a cseh és szlovák történészek között. Ez a vita valami miatt elkerülte a magyar szakirodalom figyelmét, éppen ezért a dolgozat egyik fő újdonsága pont abban rejlene, hogy betekintést nyújt a Magyarországon egyáltalán nem ismert témába. Ezzel együtt pedig nemcsak átfogó képet ad a csehszlovák-egyiptomi kapcsolatokról, hanem egyben Prága közel-keleti politikájáról.

A kutatásom elején, alatt és végén ezek a hipotézisek vetődtek fel bennem és a feldolgozott primer meg szekunder forrásokat felhasználva igyekszem majd bebizonyítani.

- a.) *Az 1968-as prágai tavasz leveréséig és szovjet hadsereg megszállásáig Csehszlovákia mozgástere sokkal nagyobb volt a fejlődő világban, mint a többi „baráti országnak”.*
- b.) *A sikerek miatt Prága afrikai és közel-keleti politikája gyakran mintául szolgált a többi szocialista ország számára. Csehszlovákia ezen a téren egyfajta vezetői szerepet akart kivívni magának, hogy az ő irányításával hangolják össze a többi „baráti ország” harmadik világbeli politikáját.*
- c.) *Kezdetben Moszkva is kénytelen volt Prágának a már meglévő harmadik világbeli kapcsolataira vagy éppen diplomáciai közvetítésre hagyatkozni.*
- d.) *A Szovjetunióknak kisebb szerepe volt az 1955-ös csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási tárgyalások megkezdésében, lezajlásában, majd pedig a szerződés megkötésében, mint ahogyan azt a nemzetközi historiográfia sokáig feltételezte.*
- e.) *A csehszlovák hadiipar az 1955-ös fegyvervásárlási szerződésben foglaltakat teljesítette, nem csupán „fedőszerepet” töltött be a szovjetek számára. Ez nemcsak abban az évben, hanem a későbbiekben is így volt.*
- f.) *Csehszlovákia Egyiptomon kívül más arab országokat is ellátott fegyverekkel, köztük a Nyugat-barát országok kéréseit szintén teljesítette.*
- g.) *A csehszlovák katonai szakértők, tanácsadók és kiképzők nagyobb számban dolgoztak a Közel-Keleten, mint bármelyik másik „baráti ország” szakértői. Voltak időszakok, amikor számuk jelentősen meghaladta a szovjetekét is. Ez vonatkozott a kelet-európai országban folytatott katonai oktatásra is.*

- h.) *Az ötvenes évek végéig Egyiptom esetében Csehszlovákia a katonai területeken kívül gazdasági-kulturális dimenzióban szintén sokkal több és jelentősebb eredményt tudott felmutatni, mint a többi a szocialista ország, beleértve a Szovjetuniót is.*
- i.) *A szuezi válság kezdődátuma nem 1956. július 26-án tartott Nasszer-beszéd a Szuezi-csatorna Társaság államosításáról, hanem az, amikor 1955. szeptember 27-én az egyiptomi vezető elismerte a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződést*
- j.) *A szuezi válság szintén fontos esemény volt a csehszlovák kommunista vezetés számára, mivel a második arab-izraeli háború súlyosan veszélyeztette Csehszlovákia harmadik világbeli politikáját.*

II. Az értekezés forrásai

Az egész doktori értekezés eszenciáját a Csehországban fellelt és feldolgozott primer források adják. Két fő helyszínen zajlott a kutatás: a Cseh Köztársaság Külügyminisztériumának Levéltárában (*Archív Ministerstva zahraničních věcí České republiky/AMZV*) és a cseh Nemzeti Levéltárban (*Národní Archiv/NA*). Az NA-ban elsősorban a CSKP Központi Bizottság Politikai Irodájának (*Politické byro Ústředního výboru Komunistické strany Československa/PB ÚV KSČ*) 1954 és 1962 közötti értekezletein készült hivatalos iratokra támaszkodtam, hiszen ez a fond (*f. 1261/0/11*) tökéletesen beleillett a disszertációmban vizsgált időszakba. Így általános képet kaptam a legfontosabb párt döntésekről, az irányelvekről, egyes események mögött húzódó politikai-ideológiai-katonai vagy gazdasági érdekekről, illetve a bilaterális kapcsolatok legfontosabb elemeiről. A másik fontos forráscsoportot az Antonín Novotný CSKP KB első titkár kancelláriája számára biztosított iratcsoport második része (*Kancelář I. tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného – II. část*) jelentette. A 1261/0/44. számú fondban rövidített formában vagy néha teljes terjedelemben megtalálhatóak voltak a minisztériumoknak küldött, általában nagykövetek, csehszlovák titkosügynökök, kereskedelmi delegációk vagy katonai szakértők által írt jelentéseknek. Végül egy-egy specifikus téma esetében más részlegek iratanyagjait is felhasználtam, mint például a Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottság Nemzetközi Osztályának (*Mezinárodní oddělení ÚV KSČ*) jelentéseit. A második fontos kutatási helyszínek a Cseh Köztársaság Külügyminisztériumi Levéltára (*Archív Ministerstva zahraničních věcí České republiky/AMZV*) volt. Itt a politikai jelentések, diplomáciai protokoll és a területi osztály (általános és titkos) iratcsoportjait vizsgáltam meg, leginkább Egyiptom, egy-két esetben Szíria vonatkozásában. A dolgozatomban szükségesnek tartottam más primer forrásokat beemlíteni, mert egyes témákat kizárólag cseh levéltári anyagokból nem lehetett rekonstruálni. Ezek többségében az arab vagy orosz nyelven írt, de a *Woodrow Wilson*

International Center for Scholars által angolra lefordított, az interneten ingyenesen elérhető memorandumok voltak. Ugyanúgy a *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának* (MNL OL) titkos ügyirat kezelésű (TÜK) és adminisztratív iratait felhasználtam a dolgozatban, amelyeknek származási helye a kairói, a prágai, vagy esetenként egy harmadik (damaszkuszi, teheráni) követség volt.

A szekunder irodalmat három fő csoportra osztottam őket a „származásuk” szerint: magyar, nemzetközi (ebbe beletartozott az amerikai, brit és az angol nyelvű izraeli) és cseh-szlovák (ide soroltam azokat az angol nyelvű munkákat, amelyeket cseh és szlovák történészek írtak). Az elmúlt években egyetlen olyan tudományos publikáció sem jelent meg magyarul, ami kizárólag csehszlovák fegyverexporttal, a csehszlovák-egyiptomi kapcsolatokkal, Prága harmadik világbeli politikájával foglalkozott volna. A magyar nyelvű szakirodalomra leginkább csak azokban a fejezetekben hagytam, ahol általános áttekintést kívántam nyújtani a közkeleti történekekről, folyamatokról, eszmékről, politikusokról vagy éppen konfliktusokról. Miközben az 1955-ös csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlásról – a minőségtől függetlenül – több forrás áll rendelkezésre a nemzetközi szakirodalomban, addig Csehszlovákia Egyiptom-, Közel-Kelet- és harmadik világbeli politikájáról ismételtelen nagyon gyér a felhozatal. Évtizedeken át egyetlen nemzetközileg elismert, a hidegháborús időköt kutató vagy nemzetközi kapcsolatok elemző tudós sem hangsúlyozta ki vagy szánt Prága afrikai-ázsiai politikájára pár sornál többet, sőt, legtöbbször teljesen összemosta őket a szovjet szerepvállalással.

A csehországi és a szlovákiai publikációk esetében könnyebb dolgom volt, mivel Csehszlovákia harmadik világ irányába folytatott politikája jelenleg reneszánszát éli a cseh historiográfiában. Vannak tudományos írások Csehszlovákia és a szubszaharai térség közötti viszonyról; a csehszlovák-kubai, illetve latin-amerikai kapcsolatokról, de ebben a dolgozatban azokra az írásokra összpontosítottam, amelyek Egyiptomról és a többi arab országról szólnak. A disszertáció megírása során csak kis mértékben hagytam a korabeli sajtótermékekre. A csehszlovák sajtótermékeken (*Rudé právo*, *Új Szó*) kívül a korabeli nemzetközi médiumok (*BBC*, *Times* stb.) cikkeit dolgoztam fel, amikor a regionális eseményekkel kapcsolatos nemzetközi és otthoni reakciókat akartam szemléltetni.

III. Módszertan és szerkezeti felépítés

Jelen dolgozatban az 1955 és 1961 közötti időszak került részletesebb elemzésre, bár néhány oldal erejéig a korábbi vagy a későbbi évekre ugyanúgy kitértem. A kezdődátum megválasztása szerintem vitán felül áll, hiszen akkor kötötték meg a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződést, amely egy fordulópontot jelentett a Csehszlovákia és a fejlődő országok közötti kapcsolatokban. Ezzel párhuzamosan 1955-ben több olyan dolog történt, amelyek alapjaiban határozták meg a Közel-Kelet – és egyben a világ – hidegháborús történelmét: a Bagdadi Paktum létrejötte; az egyiptomi és az izraeli hadsereg közötti összecsapások Gázában; az Afrika-Ázsia Konferencia megtartása Bandungban; az új szovjet külpolitika („globális elkötelezettségű stratégia”) megszületése. Ezek az események mind hozzájárultak ahhoz, hogy a Közel-Kelet a hidegháború egyik legfontosabb frontjává váljon, valamint Kairó a keleti blokkhoz forduljon fegyverekért.

A dolgozatomban elsősorban az csehszlovák-egyiptomi kapcsolatokat vizsgáltam meg a két ország függetlenségétől kezdve egészen a hatnapos háború kitöréséig. Ugyanis Prága Kairóval már az 1920-as évektől fogva sokoldalú kapcsolatokat tartott fenn, s az arab állam sokáig központi elemet töltött be a kelet-közép-európai ország harmadik világbeli politikájában. Tematikai szempontból a fő hangsúlyt a katonai területekre, a fegyvervásárlási szerződésekre, a kiképzésekre, és a szakértők tevékenységére helyeztem, mivel ez számított a csehszlovák-egyiptomi kapcsolatok legfontosabb dimenziójának. Ugyanakkor a dolgozattól nem hagyhattam ki a politikai találkozót, a gazdasági együttműködéseket, de még a kulturális területen elért legfontosabb eredményeket sem, amelyekre gyakran egy-egy külön alfejezetet szenteltem. Ezenfelül az értekezésemben nemcsak a sikerekre, hanem az ellentétekre és a nehézségekre ugyanúgy felhívtam a figyelmet, hiszen Csehszlovákia viszonya Egyiptommal korántsem volt hullámvölgyektől mentes.

Ugyanakkor szükségesnek tartottam, hogy tágabb kontextusba helyezzem a vizsgálatom tárgyát, hiszen csak így érthető meg a csehszlovák-egyiptomi kapcsolatok különlegessége, illetve a fegyvervásárlás jelentősége. A doktori értekezésemben Prága közel-keleti külkapcsolatainak vizsgálata során kizárólag az arab országokra összpontosítottam: sem Izraellel, sem pedig a régió nem arab muszlim országaival – Törökország és Irán – nem foglalkoztam részletesen. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy egyes regionális események kapcsán – legyen szó az 1955-ös fegyvervásárlási egyezményről, a szuezi válságról, vagy az EAK létrejöttéről – figyelmen kívül lesznek hagyva ezek az országok. Habár a dolgozatomban magyát a csehszlovák-egyiptomi, illetve Prága közel-keleti kapcsolatok bemutatása alkotja, a

regionális események leírására és a nagyhatalmak szerepének elemzésére szintén kitértem. Kétségtelen, hogy Magyarországon könyvtárnyi szakirodalom áll rendelkezésre a korszak legfontosabb eseményeiről, de nincs olyan tudományos írás, amely nagyrészt a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlás vizsgálta volna meg a második arab-izraeli háború kitörését, valamint ezekből az aspektusból szolgáltatott volna magyarázatot az Egyesült Államok, a Szovjetunió, a nyugat-európai országok, Izrael és az arab világ akkori reakcióira. Ezért egész fejezeteket szentelek Egyiptom 1952 utáni történelmére; az arab nacionalizmusra; az arab államok és a nyugati hatalmak közötti igencsak bonyolult és sokrétű viszonyrendszerre; a szuezi válság okaira és következményeire; majd az EAK létrejöttére meg bukására.

A fő kutatás végpontjának pedig 1961-et választottam, vagyis a damaszkuszi államcsínyt, amikor Szíria kilépett az 1958-ban Egyiptommal közösen létrehozott Egyesült Arab Köztársaságból (EAK). Ez az esemény Prága harmadik világbeli kapcsolatrendszerének átrendeződését hozta magával: bár kétségtelen, hogy újraindultak a csehszlovák-egyiptomi (és szíriai) kapcsolatok, de a csehszlovák vezetés már nagyobb figyelmet fordított a függetlenedő szubszaharai országokra, illetve a latin-amerikai államokra, különösen Kubára.

IV. Tudományos eredmények és további lehetőségek

Jelen doktori értekezésem során betekintést adtam a csehszlovák-egyiptomi kapcsolatoknak az 1955 és 1961, tágabb kontextusban pedig a második világháború vége és a hatnapos háború közötti időszakába. Ebből jól látható, hogy egészen a hatvanas évek elejéig Kairó számított Prága legfontosabb harmadik világbeli partnerének. A kapcsolatok központi elemét kétségkívül a fegyverek és a hadianyagok képezték, de a felek sok más területen szintén jelentős sikereket könyvelhettek el. Korántsem állítom, hogy ez a dolgozat teljesen kimerítette volna a témát, hiszen még mindig vannak felfedezésre váró területek. Többek közt érdekes lehet a két ország titkosszolgálati együttműködésében elmélyülni. Ugyanúgy a dolgozatomban egy kis „ízeltőt” adtam más arab ország és Csehszlovákia közötti kapcsolatokról, illetve Prága harmadik világbeli politikájáról. Bátran állíthatom, hogy a doktori értekezésemben szereplő információk és tények valójában ennek a Magyarországon egyáltalán nem ismert témának csupán a felszínét jelentik. Épp ezért a jövőben mindenképp szeretném folytatni ezt az irányvonalat: a hosszútávú tervem egy olyan, igencsak ambiciózus „sorozat” elkészítése lenne, amely végig követné Csehszlovákia harmadik világbeli politikáját, különálló monográfiákban részletezve Prágának egy-egy régióval fenntartott kapcsolatait a hidegháború alatt.

Tehát összegezve: ez a dolgozat jól illeszkedik a Szegedi Történelemtudományi Doktori Iskolájának kutatásai közé, ahol eddig is komoly hagyománya volt a szocialista országok és a közel-keleti államok közötti kapcsolattörténetnek.

V. A témában megjelent publikációk és témával kapcsolatos előadások

Publikációk:

1. *Bizalmas Izrael – Csehszlovákia szerepe az első arab-izraeli háborúban.* In: György Sándor – Hajnáczy Tamás – Kanyó Ferenc (szerk.): *Történelmi útvesszők.* Gondolat Kiadó, Budapest 2018.
2. *Az 1955-ös csehszlovák-egyiptomi fegyverüzlet dokumentumai.* In: *Documenta Historica.* 98. szám, JATE Press – SZTE BTK Történész Diákkör, Szeged, 2017.
3. *A “105-ös” hadművelet.* In: *Napi Történelmi Forrás* (portál). 3 évf., (2017).
4. *Evakuálásból elégséges: Csehszlovákia és a szuezi válság.* In: *Napi Történelmi Forrás* (portál). 3 évf., (2017).
5. *Czechoslovakia's Main Objectives in the Middle East.* In: *The V4 and the Arab Middle East* (edt. Erzsébet N.Rózsa and Maté Szalai). Institute of Foreign Affairs and Trade, Budapest, 2015. 55-73.o.
6. *Az 1955-ös csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási egyezmény és következményei: Nasszer „keleti nyitása”.* In: *Belvedere Meridionale.* 27 évfolyam, 3. szám. Szeged, 2015. 23-33.o.
7. *Czechoslovakia arms supplies and weapons in Arab-israeli conflicts.* In: *Mediterráneum Tanulmányok XXII.* Szeged, 2013. 113-121. o.
8. *A tudományos szocializmus építése Jemenben – csehszlovák segítséggel.* In: *Mediterrán Világ* 27-28. 2013. 39-59. o.

9. *Az arab–izraeli konfliktusok a csehszlovák belügyi iratok tükrében.* In: *Mediterrán Világ* 25-26. 2013. 94-105. o.

A teljes publikációs lista megtekinthető a Magyar Tudományos Művek Tárában (mtmt.hu)

Előadások:

1. *Az 1955-ös csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződés hatása a magyar külpolitikára.* In: *Magyarország külkapcsolatai, lehetőségei, diplomatái 1945 után.* Budapest, 2018. szeptember 19.
2. *Egy viszontagságos evakuáció története – Csehszlovákia és a szuezi válság.* In: *Határok és nemzetállamok a modern kori Mediterráneumban. Mediterrán Világ Symposium XVI.* Veszprém, 2017. december 8.
3. *Az 1956-os forradalom és az arab világ.* In: *1956 és nemzetközi környezete. Külügyi és Külgazdasági Intézet.* Budapest, 2016. december 8.
4. *Vadászgépektől a sörökig - Csehszlovákia közel-keleti politikája a hidegháború idején.* In: *Pesti Bölcsész Akadémia.* Budapest, 2016. március 9.
5. *Csehszlovákia prioritásai a közel-keleti és észak-afrikai országokban az 1950-es és 1960-as években.* In: *Doktoranduszok szimpóziuma a Szegedi Tudományegyetemen.* Szeged, 2015. december 4.
6. *A csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási egyezmény.* In: *Tudomány Napja Konferencia.* Szeged, 2014. november 21.
7. *Operation Manuel - From Prague with Love.* In: *Cold War Engagements: Czechoslovakia and Latin America.* Prága - Metropolitan University Prague, November 8, 2013.
8. *Kadhafi szerepe a csehszlovák fegyverkereskedelemben.* In: *Mediterrán Világ Symposium X: Nemzetpolitika és identitás a Mediterráneumban és a Balkánon.* Pécs 2013. november 22-23.